

Gezicht op de dijk van het Yoshiwara, Yoshihara tote no kei (Yoshiwara dote no kei)

Aōdō Denzen (1748-1822)

Rijksmuseum voor Volkenkunde
Leiden

Ca. 1805-1810. Ets op papier, 218 x 287 mm

Gesigineerd: Awowo Tensen (Aōdō Denzen)

Herkomst: Kunsthandel Sebastian Izzard, New York; oud Japans familiebezit.

Met de verwerving van deze grote ets – waarvan maar twee andere exemplaren in Japanse collecties bekend zijn – heeft het Rijksmuseum voor Volkenkunde een belangrijke aanvulling verkregen op een groep van 24 Japanse etsen die enkele jaren geleden al kon worden aangekocht. Daaronder was al één voorbeeld van Denzen, een *Gezicht op de Ryogoku brug in Edo (Ryogoku no shoket)*. Verder telt de verzameling maar liefst 19 etsen van de in Kyoto werkzame kunstenaar Inoue Kyuko (werkzaam 1814-30). Het etsen in Japan heeft een Nederlandse achtergrond en het Rijksmuseum voor Volkenkunde heeft duidelijk een begin gemaakt met het aanleggen van een collectie Japanse etsen uit verschillende perioden, waarmee een minder bekend aspect van de Nederlandse invloed in Japan ook hier bestudeerd kan worden. Behalve de Vereniging Rembrandt verleende ook het door de Mondriaan Stichting beheerde Ethnologisch Aankoopfonds van de SVCN een bijdrage aan deze aankoop.

DENZEN EN NEDERLAND

Volgens een apocrief verhaal zou Denzen vanuit Nagasaki naar Nederland zijn gereisd om in Den Haag de etskunst te leren. En dit in een tijd dat Japan voor de buitenwereld afgesloten was en het Japanners verboden was het land te verlaten. Vermoedelijk berust dit verhaal dan ook eerder op een misverstand of op kinnesinne van zijn tijdgenoten, omdat Denzen – en dat is ontegenzeggelijk zo – grote steun genoot van de toen zeer machtige Matsudaira Sadanobu (1758-1829), de hoogste adviseur van de Tokugawa-regering. Het was inderdaad Sadanobu die Denzen in 1798 het advies gaf om zich in de etskunst te verdiepen.

Aōdō Denzen – zijn kunstenaarsnaam – werd in 1748 als Nagata Zenkichi in Sukagawa in de provincie Iwashiro geboren. Hij was al op jonge leeftijd in schilderen geïnteresseerd en kreeg zijn eerste lessen van zijn broer Jōkichi. Later zou hij in de leer gaan bij een stoffenververij. Maar zijn passie voor het echte schilderen blijft en tijdens een reis naar Furuichi bij Ise ontmoet hij de abt van de Jakushōji Tempel, de priester-schilder Gessen (1721-1809). Gessen was al tijdens zijn leven een beroemdheid, deels omdat hij indertijd nog lessen had gekregen van Maruyama Ōkyo (1733-1795), een van de meest vooraanstaande naturalistische schilders van die tijd. Maar het lijken vooral ook de exorbitante prijzen die hij voor zijn schilderijen vroeg – overigens direct geïnvesteerd in de verfraaiing van zijn tempel – die aan zijn bekendheid bijdroegen. Deze Gessen neemt Denzen als leerling aan en zo ontmoet hij in 1788 voor het eerst de beroemde ‘Hollandoloog’ Shiba Kōkan (1747-1818), de Japanse ‘heruitvinder’ van de ets-

kunst.¹ Deze maakte toen zijn eerste reis naar Nagasaki en bezocht Gessen onderweg. Later zou Kōkan daarvan in zijn *Dagboek van een reis naar het Westen (Saiyu ryodan, 1794)* verslag doen. Drie jaar zou Denzen bij Gessen in de leer blijven. In 1794 komt Denzen in contact met de al genoemde Matsudaira Sadanobu die hem eerst bij Tani Bunchō (1763-1840), een van zijn protégés, als leerling aanbeveelt. Het schilderen bevalt Denzen zozeer dat hij in 1796 zijn stoffenververij verkoopt en zich in de hoofdstad Edo vestigt. Vanaf 1798 gaat hij zich dan op aandrang van Sadanobu ook met etsen bezighouden en neemt daarvoor allereerst les bij Shiba Kōkan. Dan vertrekt hij in 1799 naar Nagasaki om direct van de Hollanders iets meer te leren. Daar blijft hij drie jaar en vandaar het verhaal dat hij in deze periode naar ‘de hoofdstad van Holland’ zou zijn gereisd om zich daar in het etsen te bekwamen. Zo behoort Aōdō Denzen tot de tweede generatie etsers in Japan. Maar al spoedig zouden zijn beheersing van de techniek en zijn opvattingen daarover hem in conflict brengen met Kōkan, die zich er graag op liet voorstaan de uitvinder van de etskunst te zijn en niet erg gecharmeerd was van kritiek.

VOORSTELLING

Hoezeer de techniek van Denzen inderdaad die van Kōkan overtrof, blijkt maar al te duidelijk uit zijn werk, meer dan zestig etsen in totaal. De ets van de twee mannen met een draagstoel op de dijk naar het Yoshiwara, de uitgaanswijk van Edo – het huidige Tokyo – is daar een uitstekende illustratie van. Het is één blad uit een serie van *Acht Gezichten in de Oostelijke Hoofdstad* en daarmee een voorbeeld van een belangrijk thema in Denzen’s oeuvre. De ruim dertig gezichten van beroemde plaatsen in Edo die Denzen als ets uitwerkte zijn op grond van het formaat in drie groepen onder te verdelen.²

De nu door het museum verworven ets behoort op grond van de afmetingen tot de eerste groep. Op de voorgrond zien we twee dragers van een draagkoets waarin een man zich naar het Yoshiwara laat dragen; een brandende lantaarn hangt aan het dichtgeklapte vensterluik. Zo konden ook leden van de krijsadel, de samurai, ‘ongezien’ deze wijk bezoeken waar ze officieel niet mochten komen. Links staat een rij huizen langs de zogenoemde Nihonzutsumi, de dijk van het Yoshiwara, rechts de iets lager gelegen rijstvelden. Verderop zijn nog de silhouetten van enkele andere bezoekers van het populaire *redlight district* van de hoofdstad te zien. Zoals alle ontwerpen in de groep van acht prenten is de voorstelling afgewerkt met enkele

kaderlijnen, wellicht in navolging van Westerse prenten waarmee Denzen tijdens zijn verblijf in Nagasaki kennis maakte. Daarbuiten is een rafelrandje aangebracht dat mogelijk nog moet verwijzen naar Denzens oude stiel van stoffenverver. Bij geen andere Japanse etser komt dit voor. Midden boven staan in twee cartouches de, in navolging van het Westerse schrift horizontaal in syllabeschrift geschreven, titel van de prent, *Gezicht op de Dijk van het Yoshiwara, Yoshihara tote no kei* (eigenlijk *Yoshiwara dote no kei*) en de signatuur Awowo Tensen (Aōdō Denzen).

TECHNIEK

Nadere bestudering van enkele details verschaft veel in-

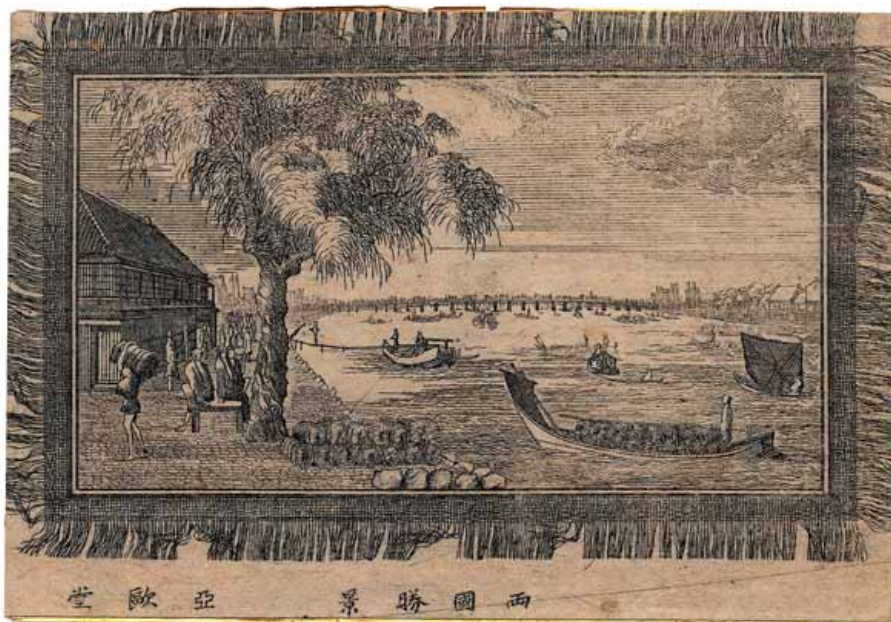
zicht in Denzens beheersing van de techniek. Zo is duidelijk dat hij het Westerse perspectief en het idee van een verdwijnpunt aan de horizon op natuurlijke en direct overtuigende wijze kan toepassen. Van een voorgrond met overdreven grote figuren, die we vaak bij andere etsers en schilders in de Westerse stijl vinden om dieptewerking te suggereren, is bij Denzen geen sprake. Het geheel blijft in een natuurlijke verhouding. Daarbij zijn zelfs de ogen van de twee dragers op dezelfde hoogte als de horizon, een weliswaar academisch Westers inzicht dat toch maar nauwelijks bij zijn collega's is terug te vinden. De arcering van de lichamen van de dragers doet ook recht aan de vorm daarvan, door bijvoorbeeld lichaam en onderbenen

met afhanginge lijnen te arceren, de bovenbenen met opstaande halfronde lijnen. En waar schaduw valt geeft hij die inderdaad weer zoals ook Kōkan dat in zijn *Verhandeling over de Westerse tekenkunst (Seiyōgadan, 1799)* al beschreef: *Een facet van een voorwerp zal helder zijn doordat het direct door de zonnestralen wordt beschenen, het tweede wat minder omdat het licht er schuin opvalt. Het derde facet heeft een donkere tint omdat het in de schaduw is. Om deze variaties in schakering te graveren maakt men parallelle lijnen. Door een laag lijnen aan te brengen is de schaduwing licht, maar door een tweede laag aan te brengen wordt die donker.*

Zo vallen er donkere plekken op de dijk en krijgt ook de schaduw van de achterste drager zijn vorm. Daarbij blijft Denzen zich ervan bewust dat de lantaarn een gelakte houten bodem heeft die midden in de lichtcirkel een donkere plek geeft. Op een gegeven moment meende ik dat Denzen zelfs lapjes zijde in de als deklaag aangebrachte laklaag had gedrukt, bijvoorbeeld in de helling van de dijk en in de luchtpartij, om zo een wel zeer regelmatige arcering te bereiken. Maar nader onderzoek door prentenspecialist Ad Stijnman toonde aan dat hier met uiterste precisie en geduld handmatig lijnen waren getrokken.

De zo-even genoemde laklaag is een van de vernieuwingen die Denzen in de etskunst introduceerde – zijn leermeester Kōkan gebruikte nog een waslaag. Over zijn ‘uitvinding’ van de etskunst schreef Kōkan in zijn al genoemde *Verhandeling* dat hij de techniek uit een ...een *Hollands boek van een zekere Bois...* had gehaald, dat hij met de hulp van Ōtsuki Gentaku (1757-1827) had vertaald. Hij doelde daarmee op het *Nieuw en volkomen woordenboek van Konsten en Wetenschappen* van Egbert Buys.³ Vooral het daarin zeer uitgebreide artikel over graveren, waarbij Buys inderdaad een *Maagden Wasch* als *coating* aanbeveelt, geeft uitgebreide gedetailleerde informatie. Waarschijnlijk werden ook nog aanvullende gegevens gehaald uit het al even onvolprezen *Algemeen huishoudelijk-, Natuur-, Zedekundig en Kunstwoordenboek, vervattende veele middelen om zijn goed te vermeederen en zijne gezondheid te behouden*.⁴ Over beide bronnen kon Kōkan beschikken en zo met succes in de negende maand van 1783 de eerste Japanse ets maken, een gezicht op de Mimeguri schrijn op de Oostelijke oever van de Sumida Rivier in Edo. In de daarop volgende jaren zouden vele etsen volgen, doorgaans met de hand ingekleurd. Tot het moment dat ook Denzen zich met de etskunst begon bezig te houden had Kōkan vrijwel een monopoliepositie weten te behouden.

Behalve was als deklaag gebruikte Kōkan salpeterzuur voor het etsbad en als graveerstift de tand van een zeebaars. Een etspers vervaardigde hij zelf, waarschijnlijk naar een illustratie in het werk van Buys. Het lijkt waarschijnlijk dat Denzen zelf eerder een metalen stift gebruikte, naast de vernieuwing van het gebruik van lak als een deklaag. Maar het grootste verschil tussen Kōkan als de ‘uitvinder van de etskunst in Japan’ en Denzen, de ‘stichter van de traditie in Japan’, zoals hij zichzelf afficheerde, ligt toch wel in de artisticeit.

Gezicht op de Ryogoku brug, Edo (Ryōgoku no shōkei)
Aōdo Denzen (1748-1822), gesigeneerd: Aōdo., 9,9 x 14,5,
Ca. 1805-1810. Ets, 99 x 145 mm
RIJKSMUSEUM VOOR VOLKENKUNDE, LEIDEN

Gezicht op de Ryogoku brug, Edo (Ryōgokubashi no hisho)
No 6 uit de serie *Waarachtige gezichten in de Oostelijke Hoofdstad in koperplaten (Toto shōkei doban shinzu)*
Yasuda Sadakichi, alias Willem van Leiden (werkzaam 1820-59)
Ca. 1821. Ets, 112 x 190 mm
RIJKSMUSEUM VOOR VOLKENKUNDE, LEIDEN

BESLUIT

Denzen was in de eerste plaats schilder en kunstenaar, Kōkan 'Hollandoloog', oftewel een van de *Rangakusha* in Japan die met behulp van Nederlandse voorbeelden hun kennis op velerlei gebied probeerden uit te breiden. Zo was hij geïnteresseerd in het zonnestelsel, natuurkundige experimenten en in zijn schilderijen (vaak in olieverf) en etsen ging het hem in de eerste plaats om een beheersing van de techniek. Maar waarschijnlijk haalde hij zich juist door zijn goedbedoelde publicaties over het Westerse, op Copernicus gebaseerde wereldbeeld, het ongenoegen van de eerder genoemde Matsudaira Sadanobu op de hals. Deze bestreed op soms fanatieke wijze de verspreiding van heterodoxe theorieën. Een wereldvisie die verder ging dan China – geflankeerd door India en Japan – als het centrum van de wereld, en die heilige zaken als de sterrenhemel tot onderwerp had, was hem beslist niet welkom, zeker wanneer die ook onder een breder publiek werd verspreid.

Toch was het niet helemaal zo dat Sadanobu deze buitenwereld ontkende. Hij was in zijn functie als opperste raadsheer van de regering in het bezit van een Nederlandse wereldkaart door Covens en Mortier.⁵ In 1792 had Kokan al een exemplaar van eenzelfde soort kaart uit bezit van Ōtsuki Gentaku, die hem had geholpen bij het lezen van het werk van Buys, gekopieerd. Het was deze kaart die Matsudaira Sadanobu ertoe bracht ook Denzen tot het etsen aan te sporen. Niet erg tevreden over de nauwkeurigheid van Kōkans kopie, hoopte hij dat Denzen dit mogelijk zou kunnen verbeteren. Denzen voldeed in 1810 aan deze wens met zijn *Nieuwe Kaart van de Gehele Wereld*, een ets van liefst 104,5 x 183,5 cm.⁶

Omstreeks 1814 verliet Denzen Edo en keerde hij terug naar zijn geboorteplaats Sukagawa. Daar runde hij een klein handeltje in souvenirprenten die hij drukte op een pers in een hoekje van de zaak van een bevriende stoffenhandelaar. Op een uithangbord stond 'Meester Aōdō Denzen, Stichter van de traditie in Japan – de beroemde koperplaten ter plekke afgedrukt'. Naar gelang de smaak van de klant drukte hij ze op papier of stof af, desnoods op de binnenkant van een kimono kraag. Hij hoopte dat zijn zoon hem zou kunnen opvolgen. Deze verkoos echter een medische opleiding en raakte vervolgens aan de drank ♦

Matthi Forrer

Vulture's Peak op het eiland Ceylon, India (Incha Seirantō Ryōjima san no zu)
Matsumoto Yasuoki, alias Gengend? (1786-1867)
Na 1836. Ets, 98 x 151 mm

RIJKSMUSEUM VOOR VOLKENKUNDE, LEIDEN

Noten

1. De etskunst, of tenminste de kopergravure, is waarschijnlijk al begin 17de eeuw door Portugese missionarissen in Japan geïntroduceerd, maar met hun verbanning en de onderdrukking van het geloof waarmee zij geassocieerd werden, ging de techniek verloren.
2. Zie bijv. Nishimura Tei, *Nihon dōbangashi (Geschiedenis van de Japanse etskunst)*. Takaki, 1971 [1e ed. 1941], pp. 194ff.: een serie in groot formaat, ongeveer 210 x 330 mm., een serie in middelgroot formaat, ongeveer 120 x 190 mm., en een serie in klein formaat, ongeveer 90 x 130 mm.
3. 10 delen, Amsterdam, vanaf 1769. In deel 3 (1771), p. 723 is over etsen te lezen: *Etsen, eene Wyze om in Koper te Graveeren, waar in de Linien of Trekken in plaats van met een Graveer Yzer gesneden te worden, door het (Aqua fortis) Sterk Water worden ingebeeten. Het Etsen word met meer gemak, en vaardigheid verricht, dan het Graveeren: het vereischt minder Instrumenten, en vertoond de meeste soorten van Onderwerpen beter en overeenkomstiger met de Natuur, als Landschappen, Puinhoopen, Gronden, en alle kleine, flaauwe, losse en verre afgelegen Voorwerpen, Gebouwen, enz. Zie het Arttykel Graveeren.*
4. *Dictionnaire oeconomique, contenant divers moyens d'augmenter son bien, et de conserver sa sante.* Nederlandse vertaling van Noël Chomel, 1709 en 1741, Ned. eds. 1743 en 1778.
5. Deze kaart was door een door de Russen geredde Japanse schipbreukeling, Daikokuya Kodayu, uit St. Petersburg meegenomen.
6. Daarvoor maakte hij ook illustraties voor een Japanse bewerking van een medisch werk van Stephan Blankaerts (1805), kopieën naar Westerse optica prenten met gezichten op de ruïnes van het oude Rome (1809) en een reeks etsen van gezichten in Edo (ca. 1805-1810).